

TAPASIKO NILS NORDENSKIÖLD GOETHEN?

Pertti Lassila mainitsee kirjassaan *Keisarin kankurit*, että suomalainen lääkäri, myöhemmin Keisarillisen Aleksanterin yliopiston lääketieteen professori Immanuel Ilmoni vieraili Johann Wolfgang von Goethen luona 12.11.1828 ja toteaa, "Hän lienee ainoa suomalainen, joka tapasi Goethen silmästä silmään."¹ G. Heinricius on julkaissut otteen Ilmonin tätä vierailua koskevasta, 5.12.1828 kirjoitetusta kirjeestä: "Det första han [Goethe] mig sade, sedan han hört min hemorts namn, var: 'Sie wohnen also im Schosse der granitnen Urgebirge?' och frågade mig sedan hvarjehanda om Finlands geologiska beskaffenhet – derefter om ändamålet med denna min resa och slutligen om Åbo brand, [...]"²

Kesällä 2018 myytiin Tukholmassa kirje, jonka perusteella voidaan ainakin esittää kysymys, onko joku toinenkin suomalainen tavannut Goethen. Kyseessä on saksalaisen kemistin Johann Wolfgang Döbereinerin kirjoittama suosituskirje 29-vuotiaalle Nils Nordenskiöldille.³ Nils Gustaf Nordenskiöld (1792–1866) oli mineralogi ja tutkimusmatkailija, joka on urauurtavan työssä ansiosta jäänyt historiaan "Suomen mineralogian isänä".⁴ Nordenskiöld opiskeli kemiaa Tukholmassa J. J. Berzeliuksen johdolla, työskenteli Turun hovioikeuden auskultanttina 1813, suoritti vuoritutkinnon Uppsalassa 1817 ja sai vuorimestarin arvon 1818. Nordenskiöld teki 1819–1823 Ruotsiin, Saksaan, Ranskaan ja Englantiin suuntautuneen matkan, jonka tarkoituksena oli syventää ammattitaitoa ja solmia yhteyksiä eurooppalaisiin tiedemiehiin. Opintomatkalta palattuaan Nordenskiöld nimitettiin 1823 vuori-intendentinkonttorin yli-intendentin virkaan, jota hän hoiti vuoteen 1831 ja uudelleen 1833–1855. Nordenskiöldille myönnettiin filosofian kunniaotohtorin arvo Helsingissä 1840 ja valtioneuvoksen arvo 1845. Hänet valittiin Ruotsin tiedeakatemian jäseneksi 1853.⁵

Döbereinerin kirje on päivätty Jenassa 4.7.1821 ja osoitettu Goethelle. Vaativuudesta oloista kotoisin ollut J. W. Döbereiner (1780–1849) työskenteli nuoruudessaan apteekkarin apulaisena ja haki oppinsa lukemalla ja tieteellisiä luentoja seuraamalla; myöhemmin hän opiskeli Strasbourgin yliopistossa. Jenan yliopiston kemian professoriksi hänet nimitettiin 1810.⁶ Döbereiner oli Goethen hyvä ystävä; runoilija seurasi tämän tutkimuksia läheisesti ja hän

hyödynsi tämän teorioita alkuaineiden samankaltaisista ominaisuuksista 1809 julkaistussa romaanissaan *Die Wahlverwandtschaften* (*Vaaliheimolaiset*). Tutkielmansa alkuaineiden jaksollista järjestelmää ennakoivista ”triadeista” Döbereiner julkaisi vuonna 1829.⁷

Döbereinerin kirje on tavanomainen, lyhyt ja sävyltään positiivinen suositus, tosin vastaanottajan puhuttelussaan erityisen kunnioittava:

*Hochwohlgebohrer Herr,
Gnädigster Herr Staats-Minister*

*Der berühmte Mineralog & Herr Akademikus
u. Bergmeister Nils Nordenskiöld aus
Finland [sic] wünscht, dass Eu. Excellenz ihm
das Glück gönnen mögen, Hochdenenselber auf-
warten zu dürfen. Wenn ich es wage,
Eu. Excellenz diesen Wunsch eines höchst bescheidenen
und ausgezeichneten jungen [?] Mannes auszutragen
so möchte auch ich Hochdenenselber mich zu Gnade
empfehlen.*

*Ehrfurchtsvoll befassend
Eu. Excellenz
Jena 4. Julij 1821 unterthänigster Döbereiner*

Nils Nordenskiöld oli saanut kenraalikuvernööri F. G. Steinheilin avustuksella 1818 apurahan, joka mahdollisti hänen opintomatkinsa. Syyskuussa 1820 Nordenskiöld matkusti Ruotsiin ja sieltä Hampuriin. Matka jatkui Berliiniin, Freiburgin ja Hallen kautta Pariisiin ja kesällä 1822 Brittein saarille. Kotiin hän palasi lokakuussa 1823.⁸ Jos Nordenskiöld tapasi edes osan henkilöstä, joille hän matkinsa aikana sai suosituskirjeen, hän tutustui useisiin oman alansa keskeisiin tiedemiehiin.

Varhaisimman suosituksen⁹ on kirjoittanut Berliinin Vuoriakatemia perustaja ja Preussin kuningaskunnan vuoritoimen johtaja, mineralogi Carl Abr. Gerhard 14.11.1820. Kirje on osoitettu kuninkaalliselle vuoritoimistolle Briegin kaupungissa Sleesiassa (nyk. Brzeg Puolassa). Berliinissä Nordenskiöld sai myös ylivuorineuvos Johann Fr. Krigarilta suositukset, jotka oli osoitettu 10.12.1820 *Oberhüttendirektor* Johann Karl Korbillen Jakobswaldessa (nyk. Kotlarnia Puolassa) ja 12.1.1821 kemisti Friedrich Accumille Lontoossa. Oletettavasti seuraavassa etapissaan Hallessa Nordenskiöld sai 26.1.1821 Ala-Saksin ja Thüringenin vuoripiirin ja Hallen kuninkaallisen ylivuoritoimiston johtajalta, geologi Franz von Weltheimilta kolmelle Saksi-Anhaltin vuoritoimen tarkastajalle osoitetun suosituskirjeen. Matkan alkuvaiheisiin

kuuluu myös Nordenskiöldin hallitusneuvos Ch. Kefersteinilta 18.3.1821 Hallesta vastaanottama kirje.¹⁰ Keferstein toimitti Weimarissa ilmestynyttä julkaisua *Teutschland geognostisch-geologisch dargestellt*.

Keväällä 1821 Freibergin yliopistokaupungissa, jossa yhä toimii toiseksi vanhin vuorityötä opettava korkeakoulu, Nordenskiöld tapasi geologi Ami Bouén, joka kirjoitti hänelle useita suosituksia, mm. sveitsiläiselle fyysikolle Frédéric Soret'lle 29.3.1821, apteekkari Colladerille Geneveen, Pariisiin Kasvitieteellisen puutarhan johtajana myöhemmin toimineelle geologi ja mineralogi Pierre Louis Antoine Cordierille ja Pariisiin École des mines -korkeakoulun opettajalle, geologi ja mineralogi André-Jean-François-Marie Brochant de Villiersille, kaikille 30.3.1821. Pariisissa työskennellyt Brochant de Villiers on aineiston perusteella ainoa, jonka tavatessaan Nordenskiöld sai uuden suosituksen: tämä osoitti kirjeensä Lontoossa asuneelle saksalaissyntyiselle geologi John Henry Heulandille. Mainittakoon, että Soret oli Goethen läheinen ystävä ja käänsi myöhemmin yhden tämän kirjoituksista.

Säilyneen kirjeenvaihdon perusteella Nordenskiöld oli suosituskirjeen avulla matkoillaan tapaamistaan henkilöistä myöhemmin kirjeenvaihdossa Heulandin kanssa: tämän Nordenskiöldille lähettämiä kirjeitä on tallella vuosilta 1823–1829.¹¹ Ilmeisesti Nordenskiöld oli kirjeenvaihdossa myös useita suosituskirjeitä hänelle antaneen Ami Bouén kanssa ainakin yhden kirjeen verran – tämä käy ilmi G. J. Richterin 23.3.1831 Nordenskiöldille lähettämässä kirjeestä. Richter, Freibergin vuorityökoulun kokoelmien tarkastaja, ehdotti Nordenskiöldille mineraalinäytteiden vaihtoa; hän kirjoittaa tutustuneensa Nordenskiöldin hieman aiemmin ilmestyneeseen artikkeliin, jossa siteerattiin Nordenskiöldin kirjettä Bouéille.¹²

Freibergin jälkeen Nordenskiöld on käynyt noin sadan kilometrin päässä sijaitsevassa Jenassa. Nils Nordenskiöldin kirjeenvaihdossa on säilynyt Jenassa 4.7.1821 päivätty kirje, jossa lääkäri ja Jenan yliopiston professori Diedrich Georg Kieser kutsuu Nordenskiöldin illanviettoon luokseen.¹³ Nordenskiöld on siis tavannut muitakin yliopistokaupungissa vaikuttaneita tiedemiehiä kuin Döbereinerin. Kävikö hän myös läheisessä Weimarissa? Kirjeitä Döbereinerilta (tai Goethelta) Nils Nordenskiöldille ei Kansalliskirjaston Frugård-kokoelmassa ole.

Mitä Goethe sanoikaan Immanuel Ilmonille? ”*Det första han mig sade, [...], var: 'Sie wohnen also im Schosse der granitene Urgebirge?' och frågade mig sedan hvarjehanda om Finlands geologiska beskaffenhet – derefter om ändamålet med denna min resa [...]*”. Kysymys vuoristojen ja mineraalien alkuperästä oli kiinnostanut Goethea pitkään. Niiden muodostuminen oli 1700-luvun puolivälistä lähtien ollut polttava tieteellinen kiistakysymys, jossa vuorotellen olivat vallalla nk. neptunistiset ja vulkanistiset selitykset. Neptu-

nistisen käsityksen mukaan vuoret olivat syntyneet merten vähitellen laskeutuessa, paljastaessa ja muovatessa maanpintaa ja synnyttäen sedimentoituaan eri kivilajit, esimerkiksi graniitin. Vulkanistisen näkemyksen mukaan vuorien ja kivilajien syntyminen oli yhteydessä vulkaaniseen toimintaan.¹⁴

Goethe oli nimitetty 1777 Saksi-Weimarin suurherttuakunnan vuoriteollisuuskomission johtoon. Kiinnostusta syvensivät vuosikymmenen loppupuolella Harz-vuoristoon ja Sveitsiin tehdyt matkat ja kirjallisuus kuten Buffonin Luonnonhistoria, Saussuren Alppien matkakuvaukset, Freibergin vuoriakatemiassa 1775–1817 mm. mineralogian, vuorityön ja geologian opettajana toimineen Goethen ystävän Abr. G. Wernerin *Mineralienkunde* (1780) ja ruotsalaisen Axel Fr. Cronstedtin mineralogiaa käsittelevän teoksen ensimmäisen osa Wernerin käännöksenä (1758).¹⁵ Väkivaltaisen muutoksen vulkanismi jäi aina kaukaiseksi neptunismia kannattaneelle Goethelle, joka vierasti mullistuksia myös yhteiskunnassa. Kaksi vuotta ennen Nils Nordenskiöldin matkaa, 1819, Goethe oli julkaissut kirjoituksen *Eines verjährten Neptunisten Schlußbekenntnis*, jossa hän vielä yritti sovittaa yhteen näitä kahta näkemystä, vaikka ensin mainittu oli jo osoittautunut teorioista todennäköisemmäksi.¹⁶

Miksi Goethe olisi ylipäättään ollut kiinnostunut Suomen geologiasta, *el-lei* hän olisi jo aikaisemmin tavannut suomalaista mineralogia? Graniitti saatetaan mainita ohimenevästi Suomea koskevissa matkakuvauksissa,¹⁷ mutta Goethe kyseli *ensin* geologiasta, *sitten* Ilmonin matkan tarkoituksesta – joka tapauksessa geologia ei ollut Ilmonin alaa. On tietysti kysyttävä, miksei Nordenskiöldin nimi olisi tullut keskustelussa esille ja eikö Nordenskiöld olisi edes perhepiirissään maininnut suunnitelmiaan tavata Goethe tai peräti hänen tapaamistaan?¹⁸

Döbereinerin kirje asettaa Nordenskiöldin mahdollisen vierailun mielenkiintoiseen valoon: Nordenskiöldin ja Goethen oletettu keskustelu on herättänyt runoilijan mielenkiinnon siinä määrin, että tapaaminen on jäänyt hänen mieleensä. Suomen graniittikalliot ovat tapaamisen ansiosta jääneet Goethen mieleen niin, että tieto runsasta vuotta ennen Ilmonin tapaamista sattuneesta Turun palostakin on – Euroopassa uutisoidun katastrofiarvonsa lisäksi¹⁹ – kiinnittänyt hänen huomiotaan. Herättihän erityisesti akatemian kirjaston tuhoutuminen tiedeyhteisössä myötätuntoa eri puolilla Eurooppaa, ja kirjaston menetys lienee asia, jonka merkitykseen Goethe olisi kiinnittänyt huomiota.

Sinänsä Döbereinerin kirje todistaa vain sen, että hän oli valmis suosittelemaan Nils Nordenskiöldiä ystävälleen, ei sitä että tämä todella tapasi Goethen. Aina on olemassa se mahdollisuus, että Nordenskiöldin käydessä Weimarissa *Sein Excellenz ist leider nicht zu Hause*.

ABSTRACT

Did Nils Nordenskiöld Meet Goethe?

The writer introduces a letter of introduction written by J. W. Döbereiner, addressed to J. W. von Goethe, and given to the Finnish mineralogist N. G. Nordenskiöld (1792–1866) in 1821. The only Finnish person known to have met Goethe is the later Professor of Medicine I. Ilmoni in 1828. The existence of this letter allows us at least to ask whether Nordenskiöld also had this privilege.

Viitteet

- 1 Lassila2002, s. 12.
- 2 Heinricius 1918, s.118–119.
- 3 Bifolio, kvartto. Kullatut syrjät. Tekstiä 1 sivu. Stockholms Auktionsverk, Tukholma, huutokauppa 19.6.2018, nro 550753. Kiitän Andrew Erikssonia Runebergin antikvariaatista kirjeen saattamisesta tietooni samoin kuin Lassilaa ja Heinriciusta koskevista maininnoista.
- 4 Kotivuori 2005.
- 5 Kotivuori 2005. N. G. Nordenskiöld oli geologi ja mineralogi, naparetkeilijä A. E. Nordenskiöldin isä.
- 6 Prandtl 1950, s. 176. Kauffman 1999, s. 186.
- 7 Döbereiner 1829.
- 8 Kalleinen 2014, s. 80, 81, 83, 88.
- 9 Opintomatkaan liittyvää aineistoa on Frugård-arkistossa Kansalliskirjastossa (Coll. 372, kansiot 372.29 ja 372.30). Aineisto esimerkiksi suosituksen osalta on tuskin säilynyt täydellisenä.
- 10 Ch. Kefersteinin kirje Nils Nordenskiöldille 18.3.1821. KK, Coll. 372.15.
- 11 Henry Heulandin kirjeet Nils Nordenskiöldille 12.12.1823, 15.8.1825, 2.6.1826, 9.6.1826, 15.5.1827, 17.4.1829. Kirjeet on päivätty Lontoossa. KK, Coll. 372.14.
- 12 F. G. Richterin kirje Nils Nordenskiöldille 23.3.1821. KK, Coll. 372.16.
- 13 *Herrn Bergmeister Nordenschjöld ersuche ich ergebenst, mich heute Abend 8 Uhr zu einem freundschaftlichen Abendessen besuchen so wollen. Jena, 4 Jul. 1821. Dr. D. G. Kieser.* KK, Coll. 372.15.
- 14 Busch 1994, s. 488–489. Wagenbreth 1994, s. 801.
- 15 *Axel von Kronstedts Versuch einer Mineralogie.* Busch 1994, s. 488.
- 16 Busch 1994, s. 489. Wagenbreth 1998, s. 801.
- 17 Esim. Coxe 1786, s. 151, 152. Suomen kallioisuus ylipäänsä oli seikka, joka kiinnitti ulkomaalaisten matkailijoiden huomiota ja esimerkiksi 1800-luvun alussa Suomessa matkustaneet venäläiset hämmästelivät näkemäänsä ”graniittivuoria”. Tihmeneva 2003, s. 18, 63; myös s. 14, 29.

- 18 Kirjoittajalla ei ole ollut mahdollisuutta käydä läpi esimerkiksi kaikkea Frugård-arkiston kirjeenvaihtoa.
- 19 Jörgensen 1915, s. 18.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Kansalliskirjasto (KK), Helsinki

Käsikirjoituskokoelma

Yksityisarkistot

Frugård-arkisto

Coll. 372.14–16 Kirjeitä N. G. Nordenskiöldille.

Coll. 372.29 Pass, räkningar, rekommendationsbrev, osv.

Kirjallisuus

Busch, Werner 1994. Der Berg als Gegenstand von Naturwissenschaft und Kunst. Zu Goethes geologische Begriff. *Goethe und die Kunst*, s. 485–497. Ostfildern, Hatje.

Coxe, William 1786. *Voyage en Pologne, Russie, Suède, Dannemarc, &c.* Tome troisième. Geneve, Barde, Manget et Comp.

Döbereiner, J. W. 1829. Versuch zu einer Gruppierung der elementaren Stoffe nach ihrer Analogie. *Annalen der Physik und Chemie*, 15, s. 301–307. Leipzig, Barth.

Heinricius, G. 1918: *Anteckningar om Immanuel Ilmoni enligt bref och dagböcker*. Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 109. Helsingfors, Svenska litteratursällskapet i Finland.

Jörgensen, Arne 1915. Anteckningar om Universitetsbiblioteket under första året efter Åbo brand. *Studier tillägnade Arvid Hulltin* på hans sextioårsdag, s. 17–42. Helsingfors, Simelii arvingar.

Kalleinen, Kristiina 2014. *Kuninkaan ja keisarin Nordenskiöldit*. Historiallisia Tutkimuksia 263. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kauffman, George B. 1999. From Triads to Catalysis: Johann Wolfgang Döbereiner (1780–1849) on the 150th Anniversary of His Death. *The Chemical Educator*, vol. 4, s. 186–197.

Kotivuori, Yrjö, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Nils Gustaf Nordenskiöld*. Verkkojulkaisu 2005. <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=12401>. Luettu 4.11.2018.

Lassila, Pertti 2002. *Keisarin kankurit ja muita kirjoituksia kirjoista ja kirjailijoista*. Helsinki, Yliopistopaino.

Prandtl, Wilhelm, Johann Wolfgang Döbereiner, Goethe's chemical adviser. *Journal of Chemical Education*, 1950, vol. 27 (4), s. 176–181.

Stockholms Auktionsverk, Tukholma. Huutokauppa 19.6.2018, luettelonumero 550753.

Tihmeneva, Tatjana 2003. *Kesäyön lumoa kohti. Venäläisiä matkakuvauksia 1800-luvun Suomesta*. Turku, Enostone.

Wagenbreth, Otfried 1998. Neptunismus/Vulkanismus. *Goethe Handbuch Band 4/2: Personen, Sache, Begriffe L-Z*. Stuttgart, Metzler.